

ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Панарін А. С.,

кандидат політичних наук,

асистент кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Проблематика політичної стабільності є однією з найважливіших дослідницьких проблем сучасної політичної науки. Питання політичної стабільності не виникає саме по собі – тиск середовища, як внутрішнього, так і зовнішнього, на політичну систему є тією умовою, що примушує існуючу владу шукати нові способи та джерела стабілізації системи. Одним із найважливіших аспектів дослідження даної проблеми є визначення факторів та формування системи індикаторів, які впливають на формування політичної стабільності та дадуть змогу дати приблизну оцінку її стану. В даному дослідженні на підставі аналізу напрацювань західних учених та політичної практики зроблено спробу визначити особливості впливу соціально-економічних факторів (рівня економічного розвитку, динаміки росту ВВП, соціально-економічної нерівності) на політичну стабільність.

Проблематика политической стабильности является одной из важнейших исследовательских проблем современной политической науки. Вопрос политической стабильности не возникает сам по себе – давление среды, как внутренней так и внешней, на политическую систему является тем условием, которое заставляет существующую власть искать новые способы и источники стабилизации системы. Одним из важнейших аспектов исследования данной проблемы является определение факторов и формирование системы индикаторов, которые влияют на формирование политической стабильности и позволят дать приблизительную оценку ее состояния. В данной работе на основании анализа исследований западных ученых и политической практики сделана попытка определить особенности влияния социальных и экономических факторов (уровня экономического развития, динамики роста ВВП, социально-экономического неравенства) на политическую стабильность.

The issue of political stability is one of the most important research problems of modern political science. The issue of political stability does not occur by itself – pressure of an internal and external environment on the political system is the condition, that makes the existing power to find new ways and sources of stabilization the system. One of the most important aspects of this problem is to determine the factors and the formation of a system of indicators, that influence the formation of political stability and will make it possible to give a rough estimate of its condition. In this study, based on analysis of reseaches of Western scholars and political practice, it was attempted to identify the peculiarities of the social and economic factors (level of economic development, the dynamics of GDP growth, socio-economic inequality) on political stability.

Ключові слова: політична стабільність, фактори політичної стабільності, індикатори політичної стабільності.

Постановка проблеми. Економічні індикатори займають важливе місце в системі оцінювання політичної стабільності, зокрема:

1. Розробники моделі дослідження політичної стабільності “Political System Stability Index” – Д. Хендель, Г. Вест, Р. Медоу [9] вважають, що показник росту національного продукту на душу населення у відсотковому значенні відображає здатність влади задовольняти економічні потреби населення своєї держави, а також здатність правлячої верхівки забезпечувати сприятливий політичний клімат для економічного розвитку.

2. Працівники Дослідницького центру політичної нестабільності вносять в оцінку політичної стабільності індикатор «рівень міжнародної торгівлі», оскільки висока частка експорту у показниках ВВП визнається фактором, який позитивно впливає на політичну стабільність країни [12].

3. Нерівномірність економічного розвитку та рівень економічної нестабільності входять до бази індикаторів «Індексу неіездатності держав» (“Failed States Index”), який розробили спеціалісти дослідницького центру “The Fund for Peace”. Зазначені індикатори характеризують здатність/нездатність діючої влади контролювати економічну ситуацію в державі [18].

4. Динаміка ВВП, рівень безробіття і рівень доходів на душу населення (вимірюється ВВП за ПКС на душу населення). Ці індикатори розраховують при оцінюванні політичної стабільності аналітичним центром "The Economist Intelligence Unit" [17].

Мета статті – проаналізувати економічні фактори політичної стабільності.

Виклад основного матеріалу. Усі наведені індикатори ґрунтуються на тому, що сучасні економічно розвинені суспільства зазвичай більш стабільні і можуть набагато легше пережити наслідки економічних проблем. Крім того, в них простежується менше внутрішніх конфліктів. Першим у ХХ ст. цей факт підтвердив у своїх дослідженнях Б. Рассет, який виявив, що економічний добробут пов'язаний з політичним порядком: у восьмирічний період між 1958 і 1965 рр. у бідних країнах відбулося в чотири рази більше конфліктів, ніж у багатих країнах: 87% бідних країн постраждали від значних спалахів внутрішніх конфліктів порівняно із 37% багатих країн [5].

Таблиця 1

Рівень ВВП на душу населення і конфлікти (1958–1965) [7]

Економічна група	Кількість	Кількість країн, в яких зафіксовано конфлікти	Частка від обраних країн, %	Кількість конфліктів у групі	Рівень конфліктності для всіх країн цієї групи
Дуже бідні	38	32	87	72	1,9
Бідні	32	22	69	41	1,3
Середній рівень	37	18	48	40	1,1
Багаті держави	27	10	37	11	0,4
Всього	134	82	60	164	1,2

Із наведених результатів дослідження зрозуміло, що країни з високим рівнем економічного розвитку характеризуються вищим рівнем політичної стабільності. Якщо прийняти, що цей зв'язок правильний, то очевидно, що поширення масових комунікацій, індустріалізація, економічне зростання, урбанізація повинні призводити до зростання політичної стабільності. Однак ці переконливі висновки стосовно цієї кореляції неправильні. Прямий зв'язок між бідністю та економічною відсталістю, з одного боку, і нестабільністю та конфліктами, з іншого – помилковий. Якщо бідні країни виявляються нестабільними, то це не тому що вони економічно відсталі, а тому що вони прагнуть підвищити рівень економічного добробуту. С. Хантінгтон зазначає про існування підстав вважати, що причини нестабільності в цих країнах кореняться в процесах економічної модернізації, а не в соціально-економічній відсталості. Багаті країни зазвичай стабільніші, ніж ті, які стоять на нижчих щаблях соціально-економічного розвитку, але найбідніші країни (ті, що перебувають на найнижчих сходинках міжнародної економічної системи) менш схильні до конфліктів і нестабільності, ніж країни, розташовані безпосередньо над ними [4].

На користь відсутності вираженої прямої кореляції між бідністю та нестабільністю свідчать і інші дані, викладені у дослідженні Т. Гурра і Ч. Руттенберга, зокрема найбільший рівень нестабільності простежувався не в найбідніших країнах, а в тих державах, у яких показники ВВП на душу населення були нижче середнього. У значенні показника ВВП на душу населення середнього рівня «розміри» конфліктів суттєво знижувалися [8].

Крім того, соціальний та економічний розвиток породжує політичну нестабільність, рівень нестабільності залежить і від темпів самого економічного розвитку. Досвід європейських (особливо скандинавських) країн засвідчує, що там, де «індустріалізація проходила швидко, породжуючи різкі розриви між доіндустріальною та індустріальною стадіями, новосформовані рухи робітників мали більший екстремістський характер [20]. Кореляція комбінованого індексу швидкості змін, розрахованого за шістьма з восьми індикаторів модернізації (початкова і середня освіта, спожита кількість калорій, вартість життя, охоплення ЗМІ, дитяча смертність, урбанізація, грамотність, дохід) для 67 країн у період 1935-1962 рр., з політичною нестабільністю в цих країнах в період з 1955 до 1961 р. становила 0,647. Отже, впливає така залежність – чим вищі темпи змін у напрямку економічного поступу, тим вищим є рівень політичної нестабільності, оскільки, коли країна перебуває в стані переходу та економічної модернізації, то вона стає відкритою для впливу сучасного світу; соціально відривається від усталеного традиційного укладу; піддається тиску у напрямі економічних, соціальних і політичних змін; активно намагається впровадити нові способи виробництва товарів і послуг, внаслідок чого виникає чітко виражена фрустрація, зумовлена процесом модернізації взагалі, а особливо нездатністю уряду задовольнити щораз зростаючі очікування серед населення» [24].

Економічний розвиток, імовірно, підвищує здатність суспільства задовольняти зростаючі прагнення і тим самим зменшувати соціальну незадоволеність і зумовлену нею політичну нестабільність. Можна також припустити, що швидке економічне зростання створює нові можливості для розвитку підприємництва і відповідно нові робочі місця, спрямовує на забезпечення власного добробуту ті амбіції, які в протилежному випадку могли бути використаними в дестабілізуючій політичній системі діяльності. Таке припущення можна заперечити, аргументуючи це тим, що саме економічний розвиток містить детермінанти дестабілізаційних процесів, оскільки ті самі зміни, які потрібні для задоволення прагнень, мають здатність породжувати нові прагнення. Швидке економічне зростання сприяє руйнуванню традиційних суспільних груп (сім'я, клас) і збільшує кількість декласованих індивідів; сприяє виникненню груп бізнесменів, які швидко наростили капітал, але погано адаптовані та погано асимільовані до новосформованого ладу і претендують на політичний вплив і соціальний статус, які є в їхньому розумінні сумірними з їх новим економічним становищем; підвищує соціальну мобільність, що теж підриває суспільні зв'язки та сприяє прискореній міграції з сільських районів у міста, спричиняючи ріст екстремізму; підвищує кількість людей, чий рівень життя знижується, тим самим збільшуючи розрив між багатими та бідними; потребує загального обмеження споживання заради підвищення розмірів капіталовкладень, спричиняючи цим зростання суспільного незадоволення; підвищує рівень освіти й охоплення засобами масової інформації, що призводить до зростання прагнень вище того рівня, який реально задовольнити; загострює регіональні та етнічні конфлікти через розподіл інвестицій і споживання; розширює можливості групової організації і дає зростання масштабам вимог, які вони висувають до діючого уряду, до таких меж, коли уряд виявляється неспроможним їх задовольнити [22].

Зв'язок економічного розвитку, особливо, якщо він відбувається швидкими темпами, з політичною нестабільністю знайшов відображення в даній А. Токвілем інтерпретації Французької революції. Перед революцією, зазначав дослідник, «суспільний добробут зростав з небаченою досі швидкістю. З огляду на те, як росте рівень добробуту, в людях, мабуть, нагромаджуються незадоволеність і неспокій», і «саме тим областям Франції, де був найпомітніший прогрес, судилося стати головними осередками революції» [3]. Подібне зростання економічного благополуччя передувало, на думку істориків, Реформації, англійській, американській і російській революціям. Мексиканська революція також сталася після двадцяти років вражаючого економічного зростання. Висока кореляція темпів зміни ВВП на душу населення протягом семи років перед успішним переворотом з масштабним застосуванням насильства спостерігалася в країнах Азії та Близького Сходу в 1955-1960 рр. [6].

Зв'язок між економічним поступом і політичною стабільністю не є прямим. Залежність реально змінюється з рівнем економічного розвитку. З одного боку, певний ступінь економічного розвитку необхідний, щоб виникли умови для можливості дестабілізувати політичну систему, але проста апеляція до бідності не витримує критики, оскільки люди, які реально бідні, байдужі й апатичні до участі в політиці, а також майже не піддаються дії впливу засобів масової інформації та інших стимулів, які могли б сформувані очікування, достатні для того, щоб підштовхнути людей до політичної активності. «Люди, у яких на першому місці стоїть проблема забезпечення базових потреб, – зазначив Ерік Хоффер, – не прагнуть до змін. Отже, ми можемо говорити про консерватизм обділених людей, і він настільки ж глибокий, як і консерватизм привілейованих, і перший є настільки ж важливим чинником збереження існуючого суспільного ладу, як і останній» [10].

З протилежного боку розташовуються країни, які досягли досить високого рівня економічного розвитку, і високі темпи економічного зростання виявляються сумісними з політичною стабільністю. Негативні кореляції між економічним прогресом і нестабільністю є результатом поєднання в рамках одного дослідження високорозвинених і слаборозвинених країн. Економічно розвинені країни стабільніші і мають вищі темпи економічного росту порівняно з «країнами-аутсайдерами». На відміну від інших соціально-економічних індикаторів, темпи економічного зростання мають тенденцію до прямої, а не зворотної залежності від рівня розвитку держави. У бідних країнах, де темпи економічного прогресу не сильно пов'язані з політичною нестабільністю: для 34 країн з ВВП на душу населення вище середнього кореляція між темпом економічного розвитку і смертністю від внутрішньодержавних конфліктів становила -0,07. Отже, можна зробити висновок, що залежність між темпом економічного поступу та політичною нестабільністю варіюється пропорційно до ступеня економічного розвитку. На низьких рівнях розвитку існує позитивний зв'язок, на середніх істотного зв'язку не спостерігається, і на високих рівнях цей зв'язок стає негативним.

Економічний розвиток впливає на економічну нерівність і на політичну нестабільність двома шляхами. По-перше, зазвичай багатство й доходи в бідних країнах розподілені менш рівномірно, ніж в економічно розвинених країнах [19].

Таблиця 2

Країна	Рівень ВВП 2008[11]	Індекс Джині (HDR 07/08)[13]
Сполучені Штати Америки	14,718,582,000,000.0	40,8
Японія	4,849,184,641,953.6	24,9
Китай	4,558,431,073,438.2	46,9
Німеччина	3,752,365,607,148.1	28,3
Франція	2,923,465,651,091.3	32,7
Об'єднане Королівство Великобританії	2,793,376,838,235.3	36
Італія	2,390,729,210,487.8	36
Бразилія	1,695,824,517,395.6	57
Російська Федерація	1,660,846,387,624.8	39,9
Іспанія	1,634,989,014,208.3	34,7
Канада	1,549,131,208,997.2	32,6
Індія	1,224,097,069,459.7	36,8
Мексика	1,101,275,278,668.8	46,1
Австралія	1,054,557,743,957.0	35,2
Республіка Корея	1,002,219,052,967.5	31,6
Албанія	12,881,352,687.8	31,1
Грузія	12,795,044,472.8	40,4
Непал	12,545,438,605.4	47,2
Республіка Конго	11,859,014,004.1	н/д
Вірменія	11,662,040,713.9	н/д
Мозамбик	11,494,837,053.4	47,3
Чад	10,351,933,631.7	н/д
Камбоджа	10,351,914,093.2	41,7
Афганістан	10,190,529,882.5	
ЦАР	1,985,370,057.9	61,3
Гаяна	1,922,598,121.2	н/д
Бурунді	1,611,634,331.6	42,4

У «традиційному» суспільстві така нерівність сприймається як частина природного стану речей. Проте соціальна мобілізація підвищує рівень розвитку світогляду та, ймовірно, неприйняття факту такої нерівності. Потік нових ідей ставить під сумнів колишній порядок розподілу і наводить на думку про здійсненність і бажаність справедливішого розподілу доходів у суспільстві. Очевидним і логічним на шляху швидких змін є визначна роль держави у розподілі доходів. Зазвичай влада належить саме тим, кому належать доходи. Отже, соціальна мобілізація перетворює традиційну економічну нерівність на стимул до силових методів зміни ладу. У короткострочковому плані найближчим наслідком економічного прогресу часто виявляється зростання економічної нерівності. Досягнення швидкого економічного поступу концентруються в руках небагатьох груп, тоді як витрати розподіляються на все населення держави; в підсумку – кількість бідних може зрости. Швидкий економічний розвиток сприяє зростанню інфляції; інфляційні ціни ростуть швидше, ніж заробітні плати з подальшою тенденцією в напрямі збільшення нерівності в розподілі багатства. Вплив систем розвинутих держав на слаборозвинені часто спонукає до заміни колективних форм володіння на приватну власність, а це підсилює нерівність у розподілі ресурсів. Крім того, в менш розвинених суспільствах розподіл доходів у більш економічно розвинених районах, несільськогосподарському секторі у переважній більшості випадків є більш нерівномірним, ніж у сфері сільського господарства. Наприклад, серед населення, яке займалося сільським господарством у 1950 р., 5% населення отримували 28,9% доходів, тоді як у сфері промисловості 5% населення отримували 61,5% доходів [19]. Оскільки загальний розподіл доходів рівномірніший у промислових районах у розвинених країнах, то нерівність у розподілі доходів у несільськогосподарському секторі слаборозвиненої країни набагато глибша, ніж у такому ж секторі розвиненої країни. Економічний розвиток посилює економічну нерівність, а соціальна мобілізація підриває легітимність. Отже, обидва ці аспекти економічного поступу разом сприяють політичній нестабільності. Соціально-економічна нерівність впливає на досить широкий спектр життя суспільства. Чим більший показник нерівності, тим більший рівень проблем у різних сферах суспільства. Показники тривалості життя, соціального капіталу, рівня освіти більші, а рівень самогубств, кількість злочинів і кількість в'язнів, рівень смертності серед дітей менші в країнах із меншим рівнем соціально-економічної диференціації суспільства [16].

Якщо говорити про конкретні індикатори рівня економічного розвитку, то ВВП є одним із ключових кількісних показників, який застосовується в усьому світі для найбільш загальної характеристики результатів економічної діяльності країни за той чи інший період (зазвичай за рік), темпів і рівня розвитку економіки. У поєднанні з іншими показниками ВВП використовується для характеристики різних аспектів економічного процесу, а також для аналізу коливань в економічній кон'юктурі. Часто ВВП розглядається як показник рівня життя населення, оскільки в деяких випадках він використовується з цією метою через відсутність більш підходящих показників. Застосування ВВП як показника добробуту населення вважається компромісним рішенням, яке пов'язане з відсутністю на практиці інших у міжнародному плані показників доходу, які можна порівняти.

В економічній науці прийнято вважати, що у довгостроковій перспективі темпи зростання або падіння ВВП характеризують зміну економічних умов в країні, підвищення або зниження привабливості життя для більшості населення, і чим більший з року в рік обсяг ВВП, тим більше створюється реальних економічних можливостей для громадян [1].

Але варто вказати на те, що темп зростання ВВП не є головним і єдиним показником, що свідчить про успішний економічний розвиток тієї чи іншої країни, оскільки аналіз динаміки росту ВВП повинен супроводжуватися аналізом чинників, які обумовлюють його зростання, вказуючи на те, що рівень ВВП може зростати не стільки за рахунок збільшення виробництва більш якісних товарів і послуг, скільки за рахунок продажу енергоресурсів та сировини [23]. Наприклад, частка сировини у структурі експорту України за 2014 рік склала 23 737,45 млн дол. з 65 304,71 млн дол. (для порівняння, частка сільського господарства склала 16 668,95 млн дол., промисловості 13 206,04 млн дол.) [14]. Тобто йдеться не лише про необхідність вимірювання якості економічного зростання або про те, що показник ВВП країни не може бути єдиним критерієм успішності соціально-економічного розвитку, що цей показник повинен аналізуватися в комплексі з іншими критеріями, а й про яскраву асиметричність експорту України, структура якого у стратегічному контексті відображає деградацію та виснаження сировинного комплексу держави, що негативно вплине на всі сфери життя суспільства, зокрема і на рівень політичної стабільності.

У такому контексті постає питання, чи відображає цей показник якість життя людей у суспільстві? ВВП включає всі надходження, отримані від продажу товарів та послуг, і тут потрібно звернути увагу на те, що зазначалося вище: ВВП не відображає жодних якісних характеристик життя суспільства і стосується лише кількісної характеристики системи обігу грошей. Прикладом цієї тези є сама структура ВВП за категоріями доходу, адже вона включає валовий прибуток за змішаним доходом, наприклад, від системи охорони здоров'я, сума якого напряму залежить від рівня захворюваності населення, і чим вищий рівень захворюваності, тим більший дохід, а значить це позитивно впливає на динаміку ВВП (наприклад, сума змішаного доходу в структурі ВВП України системи охорони здоров'я та надання соціальної допомоги з 2010 по 2014 роки склала 5891, 6280, 6393, 7399, 6795 млн грн відповідно) [15]. З вищезгаданого випливає, що ВВП скоріше є показником економічної неефективності та соціальної деградації.

Крім того, економісти вказують на те, що варто звернути увагу і на обмеженість показника ВВП як універсального показника розміру економіки. Не зважаючи на те, що ВВП є головним показником, на основі якого проводяться міжнародні порівняння та характеризується розмір економіки тієї чи іншої країни світу, необхідно розуміти, що розмір економіки і ВВП, який нею створюється, – поняття нерівнозначні, оскільки ВВП не охоплює такі операції, як:

- проміжний продукт;
- операції виробничого характеру, які не можна врахувати (бартерні угоди, неврахований продукт домашніх господарств, неврахована тіньова економіка тощо);
- невиробничі операції (трансфертні платежі);
- фінансово-кредитні операції (крім чистих доходів, наприклад, у вигляді відсотків) [2].

Крім вищезгаданих, недоліки цього показника полягають у тому, що він:

- 1) «усереднений» (якщо одна людина має мільйон гривень, а в іншій нічого, то в середньому кожен має по півмільйона);
- 2) не враховує якісних характеристик рівня добробуту (дві країни, які мають приблизно однаковий розмір ВВП на душу населення, можуть мати різні рівні освіти, тривалість життя, рівень захворюваності та смертності, рівень злочинності тощо);
- 3) ігнорує різну купівельну спроможність долара в різних країнах (за 1 долар у США і в Україні можна купити різну кількість товарів);
- 4) не враховує негативних наслідків економічного росту (ступінь забруднення довкілля, виснаження і деградації природних ресурсів тощо).

Висновки. Отже, за рівнем ВВП не можна судити про розміри таких секторів економіки, як фінансово-кредитна система, ринок цінних паперів, державний бюджет тощо. Оскільки ці сектори перерозподіляють створений ВВП, вважається, що облік їх операцій необов'язковий, але в розвинених

економіках ці сектори концентрують величезні обсяги капіталу. Іншим недоліком ВВП як показника, що виражає стратегію соціально-економічного розвитку держави, є те, що він не відображає негативних наслідків науково-технічної революції й економічного росту, а головне – якість життя, рівень добробуту, які, як показує світовий досвід, зростають повільніше, ніж ВВП. Саме підвищення якості життя та рівня добробуту більшості населення мають виражати суть як стратегії, так і тактики соціально-економічного розвитку країни.

Література:

1. Лызов Д.В. Преимущества и недостатки ВВП как показателя социально-экономического развития страны / Д.В. Лызов // Российский внешнеэкономический вестник. 2009. № 2. С. 32–40.
2. Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю; пер. с 14-го англ. изд. М. : ИНФРА М , 2003. 972 с.
3. Токвиль А. Старый порядок и революция / А. Токвиль. М., 1997. 251 с. 138, 140–141 с.
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с. 59–61 с.
5. Bruce M. Russett et al., World Handbook of Political and Social Indicators / Bruce M. Russett / New Haven: Yale University Press, 1964. 273 p.
6. Crane Brinton. The Anatomy of Revolution / Crane Brinton. N. Y., Vintage, 1958. 264 p.
7. Escott Reid. The Future of the World Bank / Escott Reid. – Washington, 1965. 64–70 p.
8. Gurr T. The Conditions of Civil Violence: First Tests of a Causal Model / Ted Gurr, Charles Ruttenberg. Princeton: Princeton Univ., Center of International Studies, 1967. 66–67 p.
9. Haendel D., West Gerald T., Meadow Rober G., Overseas Investment and Political Risk / D. Haendel, Gerald T. West, Rober G. Meadow. – Philadelphia : The Foreign Policy Research Institute, 1975. 61–72 p.
10. Hoffer E. The True Believer / Eric Hoffer. N. Y.: New American Library, 1951. 17 p.
11. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=>
12. URL: <http://globalpolicy.gmu.edu/pitf/>.
13. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-20078>.
14. URL: <http://ukrstat.net/#trade>.
15. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/svvpzkd_u.htm.
16. URL: <https://www.equalitytrust.org.uk/>.
17. URL: <http://www.eiu.com/public/>.
18. URL: <http://www.fundforpeace.org>.
19. Kuznets S. Qualitative Aspects of the Economic Growth in Nations: VIII. Distribution of Income by Size / Simon Kuznets // Economic Development and Cultural Change. 1963. Jan. № 11. P. 46–58.
20. Lipset S. M. Political Man / Seymour Martin Lipset. Garden City, N. Y., Doubleday, 1960. 68 p.
21. Martin C. Needier, Political Development in Latin America: Instability, Violence, and Evolutionary Change / C. Martin. N. Y.: Random House, 2005.
22. Olson M. Democracy, Dictatorship and Development / M. Olson // American Political Science Review. 1993. Vol. 87, № 3. P. 567–576.
23. Sestanovich S. Russia by the Numbers / S. Sestanovich // The Wall Street Journal. 2007. №17. P. 21.
24. Wallace W., Conroe A. Cross-National Analysis of the Impact of Modernization Upon Political Stability / unpubl. M. A. Thesis. San Diego State College, 1965. P. 65–73, 86–87.